Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.19637

ژەهری زمانی و کاریگەریی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی (زمانی کوردیی بە نموونە)

باخان سەرحەد عەبدولڕەحمان ، محەمەد مەجید سەعید

زانکۆی گەرمیان، کۆلێجی پەروەردە، بەشی زمانی کوردی

Article Info

Received: January, 2019

Revised:February,2019

Accepted: February ,2019

Keywords

ژەهری زمانی ، ئاسایشی نەتەوەیی ، زمانی کوردی

Corresponding Author

Muhammed.majeed@garmian.edu.krd

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە (ژەهری زمانی و کاریگەریی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی(زمانی کوردیی بە نموونە).) توێژینەوەیەکی پەسنییە ، لەبارەی دیاردەی ژەهری زمانی و ئەو کاریگەرییەی، کە دەیکاتە سەر ئاسایشی نەتەوەیی، توێژینەوەکە لەو ڕوانگەیەوە خەتەری دیاردەکە دەخاتەڕوو، کە ژەهری زمانی زمان لاواز دەکات و لاوازبوونی زمانیش شیرازەی کۆمەڵ دەشێوێنێ، کە ڕەهەندێکی سەرەکییە لە ئاسایشی هەر نەتەوەیەکدا، هەرکاتێکیش ئەم ڕەهەندە تووشی گرفت و ئاڵنگاریی ببێتەوە، ئەوا ڕاستەوخۆ ئاسایشی نەتەوە دەکەوێتە مەترسییەوە، بۆیە گرنگە بتوانرێ ڕێگە بە هاتنی ئەم ژەهرە بگیرێ و ڕێگەچارە هەبێت بۆ ئەو مەبەستە، کە ئەمەش لە توێژینەوەکەدا خراوەتەڕوو.

گرنگیی توێژینەوەکە:

گرنگیی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە، کە گرنگیی زمان لە پاراستنی ئاسایشی نەتەوەدا ڕووندەکاتەوە، بە شێوەیەکی گشتی لە هەموو زماناندا و لە زمانی کوردییدا بە تایبەتی، تا ئێستاش ئەوەی بەرچاو دەکەوێت ، توێژینەوە لەمبارەیەوە لە زمانی کوردییدا کەمە.

کەرەستە وسنووری توێژینەوەکە:

کەرەستەی ئەم توێژینەوەیە، هەموو ئەو دەستەواژە و وشانەن، کە ڕۆژانە بە سەر زاری ئاخێوەرانی کوردەوەن، سنوورەکەشی لە چوارچێوەی زمانی کوردیی_زاری کرمانجی ناوەڕاستدایە.

بەشی یەکەم

(١-١) ئاسایشی نەتەوەیی:

زاراوەی ئاسایشی نەتەوەیی لە بنەڕەتدا لە دوو ڕەگەز پێکهاتووە، ڕەگەزی ئاسایش و ڕەگەزی نەتەوەیی.(1) مەبەست لە ئاسایش ئەوەیە ، کە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە پاراستنی وڵات و ژیانی هاوڵاتیانەوە هەیە، پێناسەکردنی ئەم ڕەگەزە کارێکی ئاسان نییە، چونکە واتای جۆراوجۆری هەیە، بۆ کەسانی جیاوازو لە کات و شوێنی جیاوازدا.

بە شێوەیەکی گشتی دەتوانرێ بوترێ ئاسایش، پارێزگارییکردنە لە تاک، کۆمەڵگە، نەتەوە و دەوڵەت لە هەر دەستدرێژی و پەلامارێك کە ڕووبەڕویان دەبێتەوە(2)، ئەمە ڕەگەزی یەکەم، ڕەگەزی دووەمی بریتیە لە نەتەوەیی، کە کۆمەڵە خەڵکێکن، خاوەنی پەیوەندی خوێنین و بنەچە و ڕەچەڵەکیان یەکە، ڕابردوویەکی هاوبەش و پرۆژەی هاوبەشیان بۆ ئایندە هەیە، بانگەشە بۆ مانەوەی حوکمڕانی خۆیان دەکەن.(٣)

سەبارەت بە چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی (National security)، "هافندرون" پێی وایە بناغەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدەهەمی زاینی، سەردەمی دروستبوونی دەوڵەت-نەتەوە(Nation- state)، ئەم چەمکە بە واتای مانەوەی

نەتەوە (National- survival) بەکارهێنراوە، زانایان ئاماژە بەوە دەکەن ئەم چەمکە لە سەدەی بیستەم بەتایبەتی لە دوای جەنگی دووەمی جیهانی برەوی پەیداکردووە.(٤)

چەمکی ئاسایشی نەتەوە لە ئێستادا گۆڕانی بەسەردا هاتووە، بەهۆی ئەو گۆڕانکاریانەی لە سیستەمی نێونەتەوەیی هاتۆتە ئاراوە، هەروەها پێشکەوتنەکانی زانست و تەکنەلۆجیا و بەرفراوانبونی بواری ئاسایش، چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی بە مانا کلاسیکیەکەی تەنها ڕەهەندی سەربازی لەخۆدەگرت، بەڵام لە سەردەمی ئێستادا ئەم چەمکە لە ڕوانگەی جۆراوجۆرەوە خوێندنەوەی بۆ دەکرێ و چەندین ڕەهەندی دیکە لەخۆدەگرێ وەك: ئابوری، کۆمەڵایەتی، مرۆیی و کەلتوری، کە لە یەك کاتدا هەم ڕەهەندی ناوخۆی و هەم دەرەکین، بەڵام ئەوەی لەم توێژینەوەیەدا زیاتر کاری لەسەرکراوە تەنها ڕەهەندە کۆمەڵایەتییەکەیە، بە حوکمی ئەوەی زمان پایەیەکی سەرەکییە لە بنیاتنانی هەر کۆمەڵگەیەکدا، کاری توێژینەوەکەش پەیوەستە بە زمانەوە بە شێوەیەکی گشتی.

لە ڕوانگەیەکی ترەوە مانای سەرەکی ئاسایشی نەتەوەیی بریتیە لە پاراستنی سەربەخۆی و یەکپارچەی خاك و پەرەپێدانی بەها بنەڕەتی و بنچینەییە نەتەوەییەکان و ڕێگرتن لە دەستێوەردانی دەرەکی، بەمەبەستی سەربەخۆی سیاسی، هەروەها پاراستنی بەها کلتورییەکان و دورکەوتنەوە لە ترس و دڵەڕاوکێ چ دەرەکی بێت چ ناوخۆی.(٥) جێگەی ئاماژەپێکردنە ڕۆڵی دەوڵەت لە پرسی ئاسایشی نەتەوەیی لە هەردوو ڕوانگەی کلاسیکی و نوێدا جیاوازی هەیە، لە ڕوانگەی کلاسیکدا دەوڵەت سەرچاوەی ئاسایشی نەتەوەیە، بەڵام لە ڕوانگەی پۆست مۆدێرندا سەرچاوەی ئاسایشی نەتەوە لە دەوڵەت دەسەندرێتەوە و چیتر دەوڵەت بابەتی ئاسایش نییە، چونکە لەم ڕوانگەیەدا دەوڵەت لەبری ئەوەی پارێزەری ئاسایش یان سەرچاوەی ئاسایشی نەتەوەی بێ ئەوە مەترسی دروستکەرە(٦)، کاتێ لەژێر ناوی یەك دەوڵەتدا چەندین نەتەوە ، تەنها گرنگی بە نەتەوەی دەسەڵاتدار دەدرێ و نەتەوەکانی دیکە پەراوێز دەخرێن، دەوڵەت دەبێتە مەترسی و هەڕەشە بۆ ئاسایشی نەتەوەیی.

پاش خستنەڕووی پێناسە و چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی ، لە خشتەی خوارەوەدا ڕوونکراوەتەوە، کە چۆن ژەهری زمانی بە خشکەیی و ناڕاستەوخۆ کاریگەریی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی دادەنێت، کە تیایدا ڕوونکراوەتەوە چۆن یاساو ڕێسا وەرگیراوەکان دێنە ناو زمانەوە و دواتر لە ڕێگەی (ڕەهەندی کۆمەڵایەتی)ەوە وەکو هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی خۆی دەردەخات:

خشتەی (١)

لە هێڵکاریی سەرەوەدا دەردەکەوێت، کە چۆن ژەهری زمانی کاریگەریی دەکاتە سەر ئاسایشی نەتەوەیی، هەنگاوەکانی دیاریکراوە، کە لە دوو ڕێگەی (فۆنەتیک/یاسافۆنۆلۆژییەکان)، کە کەمتر ڕوو دەدات و یاسا سینتاکسییەکان ڕێژەکەی زیاترە. هەرچەندە دەکرێت ژەهری زمانی لە ئاستی "مۆرفۆلۆژییشدا" هەبێت، بە تایبەت لەناو کەرەستە لێکدراو و ناسادەکاندا(چونکە کەرەستە تاک مۆرفێمییەکان هەڵگری یاسای مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسی نین)، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم توێژینەوەیە پێی وایە، کە یاسا مۆرفۆلۆژییەکان لە سینتاکسەوە دادەبەزن و ڕەنگدانەوەی هەمان ئاستن، بە تایبەت لە دروستەی فرێزەکاندا و لە مەسەلەی (سەرو تەواوکەر)دا ئەوکاتەی بە لێکسێم دەبن و دەبنە کەرەستەیەکی فەرهەنگی پاشان مۆرفۆلۆژی، بۆیە تەنها باس لە یاسا سینتاکیی و فۆنەتیکییەکان کراوە.

(١ -٢)ڕەهەندەکانی ئاسایشی نەتەوەیی:

ئاسایشی نەتەوەیی بابەتێکی فرە ڕەهەند و فرە ڕەگەزە، هەرچەندە لەڕابردوودا ڕەهەندی سەربازی بە تاکە ڕەهەندی ئاسایشی نەتەوەیی هەژماردەکرا، بەڵام لە جیهانی ئەمڕۆدا بەهۆی پێشکەوتنەکانی زانست و کرانەوەی جیهان بە ڕوی یەکتردا، وایکرد ڕەهەندەکانی ئاسایشی نەتەوەیی فراوانتر بن، لێرەدا هەوڵدەدەین ڕەهەندە سەرەکییەکانی ئاسایشی نەتەوەیی بخەینەڕوو:

(١ -٢ -١) ڕەهەندی سەربازی:

لە مێژووی مرۆڤایەتی ئەزمونێکی زۆر هەیە، کە دەریدەخات هێز یان هێزی سەربازی ئامرازێکە بۆ بەرەنگاربونەوەی هەڕەشە و مەترسیەکان و دابینکردنی ئاسایش. هێزی سەربازی لە ڕابردوودا (تا ڕوخانی یەکیەتی سۆڤیەت) ڕۆڵی یەکلاکەرەوەی بینیوە لە ئاسایشی نەتەوەیی لەو سەردەمەدا هێز ئامرازێك بووە بۆ هێرشکردن و بەرگریکردن.(٧) چونکە دەوڵەت پێویستی بە هێزی سەربازی هەیە بۆ ڕوبەڕوبونەوەی هەڕەشەی دەرەکی و هەڕەشە ناوخۆییەکانی گروپە چەکدارەکان کە هەڕەشەن بۆ سەرئاسایشی نەتەوەیی.(٨)

لە ئێستاشدا هەڕەشەی سەربازی یەکێکە لە پرس و بابەتە گرنگەکانی ئاسایشی نەتەوەیی، چونکە بە هێرشی سەربازی دەتوانرێ هەموو ئەو دەسکەوتە گرنگانەی بە درێژایی چەند سەدەیەك بەدەستهاتووە لە بوارە جیاجیاکانی

وەکو: سیاسەت، هونەر، پیشەسازی، کولتور و......هتد، لەناوببرێت.(٩)

(١-٢-٢)ڕەهەندی ئابوری:

ئابوری بەهێز یەکێکە لە پایە گرنگەکانی دەوڵەت، دابینکردنی بژێوی ژیان و بەژەوەندی ئابوری، بەرژەوەندییەکی نەتەوەییە و بەشێکی گرنگی ئاسایشی نەتەوەیی هەر دەوڵەتێکە(١٠)، ڕەهەندی ئابوری ڕۆژبەڕۆژ گرنگی زیاددەکات، ئەگەرچی لە ڕابردوودا بە پشتیوانیەکی باشی هێزی سەربازی هەژماردەکرا(١١)، بەڵام لە ئەمرۆدا جگە لەو گرنگیەی خۆشگوزەرانی بۆ کۆمەڵگا دابین دەکات، بووەتە پێداویستیەکی ژیانی، دەتوانێ ژیانی کۆمەڵگا بخاتە مەترسیەوە، یان بە پێچەوانەوە ببێتە هۆی پێشکەوتنی کۆمەڵگا.

(١-٢-٣) ڕەهەندی سیاسی:

ڕەهەندی سیاسی لە بنەڕەتدا گرنگیی بە سیستەمی سیاسی لە ناوخۆدا دەدات، سیستەمی سیاسی کاریگەری لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی دەبێ، هۆکارە بۆ لاوازی و بەهێزی دەوڵەت.(١٢) ئەو دەوڵەتەی لە ڕوی سیاسییەوە بەهێز بێ، توانایەکی زیاتری هەیە بۆ ڕێگریکردن لە هەر پشێوییەك کە ڕوبەڕوی کۆمەڵگا دەبێتەوە(١٣)، لە هەمانکاتیشدا لاوازی سیستەمی سیاسی لەسەر ئاستی ناوخۆ دۆخێکی ناهەموار دێنێتەکایەوە و پشێوی و نائارامی لە کۆمەڵگادا دروستدەکات، لەسەر ئاستی دەرەوەش دوژمنانی دەرەکی سود لەو بارودۆخە ناهەموارەی ناوخۆ وەردەگرن و دەست وەردەدەنە کاروبارە ناوخۆییەکانی وڵات.

(١-٢-٤) ڕەهەندی کەلتوری:

ئەم ڕەهەندە بریتیە لە دابینکردنی ئازادی بۆ کەمینەکان و بیروباوەڕ و کەلتوریان، لەسەر بنەمای ڕێزگرتنە لە هزر و داهێنانەکان و پاراستنی مێژوو و دابونەریتیان، هەروەها پاراستنی بەهاکانیان کە بووەتە بەشێك لە ویژدانی بە کۆمەڵیان.(١٤) ئەمرۆ گرنگی کەلتور زۆر بەرچاوبووە، تەنانەت هەندێ لە زانایان بڕوایان وایە، کە ململانێ و جەنگەکانی داهاتوو لەسەر جیاوازی کەلتور و ئایدۆلۆجی دەبێ. ئاسایشی کەلتوری، واتا توانای بەرهەمهێنان و کۆکردنەوە و تایبەتمەندییەکان بۆ نەهێشتنی مەترسی لەدەستدانی ئەو بەها کەلتوریانەی کۆمەڵگا.

ئاسایشی کەلتوری بە واتای لەناوبردنی جیاوازیە کەلتورییەکانی نێو تاکەکانی کۆمەڵگا نایەت، پێویستە هەموو سستەمێکی سیاسی ئاگاداری ئەوە بێ کە جیاوازیە کەلتورییەکان بۆ کەلێنی گەورە نەگۆڕێت، ئەم کەلێنانە لەلایەن دەوڵەتەوە کۆنترۆڵ بکرێ، تا کۆمەڵگا دوچاری لێکترازان نەبێ.(١٥)

(١-٢-٥) ڕەهەندی کۆمەڵایەتی/کۆمەڵگەیی:

ئەم ڕەهەندە نەبوونی ترس و دڵەڕاوکێیە لە پاراستنی تایبەتمەندییەکانی گروپە کۆمەڵایەتیەکان وەکو: ئاین، نەژاد، زمان و شێوازی ژیان، تەنها بە نەبوونی ترس و هەڕەشە ئاسایشی کۆمەڵگەیی ناپارێزرێ، پێویستە هاوڵاتیان ئازاد بن لە هەموو بەربەست و کێشە و مەترسیە مادی و نامادییەکان.

چەمکی ئاسایشی کۆمەڵگەیی بۆ یەکەمین جار لەلایەن "باری بۆزان" (Barry Buzan) لە کتێبی (خەڵك، دەوڵەتان و ترس) بەکارهاتووە. باری بۆزان لەم کتێبەیدا پێنج ڕەهەندی بۆ ئاسایشی نەتەوەیی دیاریکردووە، ڕەهەندی کۆمەڵگەیی یەکێکە لەو پێنج ڕەهەندە، لە ڕوانگەی بۆزان هەموو ڕەهەندەکان پێکەوە گرێدراون و بەشێکن لە ئاسایشی دەوڵەت.(١٦)

ئاسایشی کۆمەڵایەتی، پەیوەندی توندوتۆڵی لەگەڵ سیستەمی کۆمەڵایەتی، ناسنامەی کۆمەڵایەتی، یەکگرتووی کۆمەڵایەتی و سەرمایەی کۆمەڵایەتی هەیە، لەم ڕوانگەیەوە کاتێك کۆمەڵگاکان ئاسایشیان هەیە، کە ناسنامەیان نەکەوێتە ژێر مەترسییەوە.(١٧) بۆزان و هاوڕێکانی زۆر گرنگیان بە بابەتی ناسنامە داوە، بڕوایان وایە مانەوە و بەردەوامی کۆمەڵگا گرێدراوە بە ناسنامەکەیەوە، وەك ئاشکرایە زۆر گروپ و کۆمەڵ هەیە کە دەوڵەتیان نییە، ناسنامەیان لەژێر هەڕەشەدایە، ئەگەر ناسنامەش لەدەستبدەن ئەو کۆمەڵگایە بوونی خۆی لەدەستدەدات، لە کاتێکدا لاوازی ئابوری، دواکەوتوی سەربازی، ناکارامەیی سیاسی و کارەساتی ژینگەی، بەجۆرێك لە جۆرەکان قەرەبوودەکرێتەوە.(١٨)

نەتەوەکانیش بەهەمان شێوەی دەوڵەتان دەتوانن ناسنامەی خۆیان بپارێزن، ئەوانیش بە پاراستنی ڕەگەزەکانی ناسنامەی کۆمەڵگەیی وەکو: زمان، ئاین، مێژوو و نەژادیان. ئەو هۆکارانەی ناسنامەی نەتەوەیی دەخاتە ژێر مەترسیەوەبریتین لە: قەدەغەکردنی بەکارهێنانی زمان، جلوبەرگ، داخستنی شوێنە ئاینیەکان و کۆمەڵکوژی.

(١-٣) زمان و ناسنامەی نەتەوەیی:

زمان یەکێکە لە پایە گرنگەکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، ڕۆڵێکی باڵا لە ژیانی مرۆڤدا دەبینێ، هەموو بوارەکانی ژیانی

مرۆڤی داگیرکردووە، مرۆڤ لە ڕێگەی زمانەوە بیروبۆچون و هەست و سۆز و خواستەکانیان دەگەیەنن بەیەکتر، هەر لە ڕێگەی زمانەوە مرۆڤ پەیوەندی نێوانیان بەهێزتر دەکەن و یەکتر باشتر دەناسن و ئەزمون و شارەزای خۆیان بەیەکتر دەدەن بۆ پەرەپێدانی ژیانەکەیان.

زمان دیاردەیەکی ئاڵۆز و بەناویەکداچووە، ئەمەش وایکردووە پێناسە و لێکدانەوەی جۆراوجۆر بۆ چەمکی زمان بکرێ، تا ئێستا زمانەوانان لەسەر یەك پێناسە ڕێکنەکەوتون، بەڵام هەمووان لەسەر ئەوە کۆکن کە فەلسەفەی زمان بۆ درێژەپێدانی پەیوەندی و لیکتێگەیشتنە.(١٩)

سەرەڕای ئەم ڕۆڵە گرنگەی زمان، کە ئامرازی گەیاندنە و تاکەکانی کۆمەڵگا بۆ پەیوەندیکردن بەکاریدەهێنن، ڕۆڵێکی گرنگی دیکەی زمان ئەوەیە، کە ناسنامەی نەتەوەیی دەپارێزێ و لە بنەما سەرەکیەکانیەتی.(٢٠)

پاش ناساندنێکی کورتی زمان ئەوەی کە گرنگە ئاماژەی پێبکرێ ناسنامەی نەتەوەییە، وشەی ناسنامە لە زمانی ئینگلیزی (Identity) لە عەرەبی (الهویە) و لە فارسی (هویت) پێدەگوترێ، بە واتای حەقیقەت و ڕاستی دێ. ناسنامەی نەتەوەیی لە کۆمەڵێك بیروباوەڕ و خاڵی هاوبەشی نێوان ئەندامانی نەتەوەیەکی دیاریکراو پێکدێ، کە جیایان دەکاتەوە لە نەتەوەکانی دیکە، گرنگترین بنەما هاوبەشەکانی نێوانیان بریتیە لە: زمانی هاوبەش، ئیرادە و ویستی هاوبەش، خاکی هاوبەش و مێژووی هاوبەش.(٢١)

زمان بەپێی ئایدۆلۆجیای ناسیۆنالیزم، بەیەکێ لە مەرجە هەرەسەرەکیەکانی دروستبوونی نەتەوە و ژێرخانی کۆمەڵگا دادەنرێ.(٢٢) ئەو زمانەی کەسێك پێی دەدوێ ناسنامەکەیەتی، مێژووش ئەم گەواهیە دەدات کە ناسنامەی نەتەوەکان لەنێو زمانیاندایە، بۆیە زمان مایەی شانازییە و بیر و ڕۆشنبیری نەتەوە دەناسێ، چونکە وشەی نێو فەرهەنگی زمانی هەر نەتەوەیەك تەنیا لە چوارچێوەی وشەکەدا نامێنێتەوە، بەڵکو وشەکان ڕەمزن بۆ ناسنامە و مێژووی زمانێکی دیاریکراو کە سنوری واتا تێدەپەڕێنێ چەمکی شارستانی و ڕۆشنبیری و زەمەنی دواوەی وشەکان دەدرکێنێ.(٢٣)

زمان یەکێکە لە بەهێزترین ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی ناسنامەی نەتەوەیی، چونکە نەتەوە بەهۆی زمانەوە دەناسرێ و بوونی خۆی دەسەلمێنێ و پەرە بە کەلتور و فەرهەنگی نەتەوەی خۆی و دابونەریتەکانی دەدات(٢٤)، ئاڵنگاریی هەڕەشەی بەردەوامی سەر کیانی نەتەوەیی، وا دەکات کە زمان تێك بچێت و زیاتر زمانانی تر بەکاربهێنن...هەر لەم ڕووەوە لە باسی کوردەکانی ڕۆژئاوادا (عەقیل سەعید) دەڵێت: کوردەکان بۆ دوو مەبەست زمانەکەیان دەست پێوە گرتووە، (1) بۆ پاراستنی وەك زمانی دایك. (2) هەڵگرتنی کۆمەڵێك وشە وەکو گەنج_ێك.(٢٥) هەروەها ناونانی زۆرێك لە نەتەوەکان کە بەشێکە لە پرۆسەی نەتەوەیی بەناوی ئەو زمانەوەیە کە تاکەکانی نەتەوە قسەی پێدەکەن وەکو: کوردەکان، فارسەکان، تورکەکان و عەرەبەکان، زمان هۆکاریشە بۆ یەکپارچەیی و یەکریزیی نەتەوە و پەیوەندییەکی پتەو لەنێو تاکەکانی نەتەوەیەك دروستدەکات.(٢٦)

هەربۆیە پێویستە هەموو نەتەوەیەك بایەخ بە زمانەکەی خۆی بدات و لە فەوتان بیپارێزێ، بەتایبەتی لەو وڵاتانەی زمانی نەتەوەی باڵادەست تاکە زمانی ڕەسمییە بوار بە زمانی نەتەوەکانی دیکە نادرێ، ئەم خۆسەپاندنەی زمانی نەتەوەی سەردەست هۆکارێکە بۆ تواندنەوەی زمانی نەتەوە ژێردەستەکان.(٢٧)

هەرکاتێك کۆمەڵگەیەکی نەتەوەیی (اتنی) کیانێکی سیاسیی تایبەت بە خۆی نەبێت، یان دانی پێدا نەنرابێت لە لایەن ئەوانی ترەوە، ئەوکات گرنگیی زمان بۆ ئەو نەتەوەیە چەند بەرابەر دەبێت و دەبێتە ئامرازی شوناس و بوون.(٢٨) ئەم وتەیە بۆ نەتەوەی کورد تەواو دروست و گونجاوە، چونکە بە درێژایی مێژوو کورد نە خاوەنی کیانی سەربەخۆ بووە و نە خاکی دیاریکراوی دانپێدانراوی هەبووە، بەڵکو تەنها زمانێکی سەربەخۆی خۆی هەبووە.

زمانی کوردی پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە چارەنوسی نەوەکانییەوە هەیە، بۆیە پێویستە هەر تاکێکی کورد هەوڵی پاراستنی زمانەکەی بدات، چونکە پاراستنی زمان پاراستنی نەتەوە دەگەیەنێ، ئەو نەتەوەی زمانی بسڕێتەوە خۆشی بەرەو سڕینەوە دەچێ.

هەر لەمبارەیەوە هەژار موکریانی دەڵێ: (قەواڵەی بوون و مانەوەی گشت نەتەوەکانی جیهان زمانە، زمان نەمێنێ بوون و نەبوون لە نێو دەچێ).(٢٩) نەتەوەی کورد سەرەڕای داگیرکاری و چەندین جار دابەشکردنی لە نێو ئەو وڵاتانەی داگیریان کردووە و ئەو هەموو نەهامەتییەی بەسەری هێنراوە، توانیویەتی پارێزگاری لە زمانەکەی خۆی بکات.

(١-٤) کاریگەریی زمان لەسەرئاسایشی نەتەوەیی:

دەکرێ لە دوو ڕوانگەی جیاوازەوە سەیری زمان بکرێ یەکێکیان لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە، کە تێیدا زمان تەنێکی

بێلایەنە و کەرەستەیەکی خاوە، ئەوێتریان لە ڕوانگەی هەستی نەتەوەییە، کە تێیدا زمان دەبێتە پێناسەی نەتەوە و بە بەشێك لە ئاسایشی نەتەوەیە دادەنرێ(٣٠). بابەتی سەرەکی لەم نوسینەدا ڕوانگەی دووەمە، پرسی پەیوەندی نێوان زمان و ئاسایشی نەتەوەیی، بەو واتایەی پاراستن و پەرەپێدانی زمانی هاوبەشی نێوان ڕۆڵەکانی نەتەوەیەك بەشێکی گرنگی ئاسایشی نەتەوەیە، چونکە ئامانجی سەرەکی ئاسایشی نەتەوەیی پاراستنی یەکپارچەی و یەکڕیزی نەتەوەیە، ئەمەش لە ڕێگەی پارێزگاریکردن لە ناسنامەی هاوبەشیان دەبێ، یەکێك لە گرنگترین ڕەگەزەکانی ئەم ناسنامەیە بریتیە لە زمان، بۆیە پاراستن و پەرەپێدانی ئەم زمانە هاوبەشە لە جیهانی خێرا و ئاڵۆزی وەك ئەمڕۆدا پرسی هەرە سەرەکی ئاسایشی نەتەوەیی هەر نەتەوەیەکە، بەتایبەتی ئەو نەتەوانەی کە تەوەری سەرەکی بۆ پاراستنی ناسنامەکەیان زمان بێ، پاراستن و پەرەپێدانی زمانەکەیان بەشێکی گرنگ و هەستیاری ئاسایشی نەتەوەیی پێکدێنێ و دەتوانێ تاکەکانی ئەو نەتەوە پێکەوە گرێبدات.

لای ئێمەی کورد زمانی کوردی نەك بەشێکە لە ئاسایشی نەتەوەیمان، بەڵکو هۆکاری هەرە گرنگی مانەوەمانە، چونکە نەتەوەی کورد بەدرێژایی مێژوو لەدوای ڕوخانی ئیمپراتۆریەتی ماد خاکەکەی لەژێر دەسەڵاتی داگیرکەراندا بووە، بەڵام زمانەکەی پاراستووە ئەمەش هۆکاری مانەوە و بەردەوامیان بووە. زمانی کوردی لای هەر تاکێکی کورد زیاتر بەهایەکی سیاسی هەیە بە حوکمی ئەوەی کورد لە مێژە هەڕەشەیەکی گەورەی لەسەرە، داگیرکارانی کوردستان هەر کار لەسەر لەناوبردنی زمانی کوردی ناکەن، بەڵکو کار لەسەر تواندنەوەی نەتەوەی کورد دەکەن.(٣١)

ئەو وڵاتانەی کە کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە (عێراق، ئێران، تورکیا و سوریا) تەنیا لە عێراق دوای پرۆسەی ئازادی عێراق و ڕاپرسی لەسەر دەستوری کۆماری عێراق لە ساڵی 2005 لە ماددەی چوارەمیدا بۆ یەکەمجار دانرا بە زمانی کوردی، ناوی زمانی (عەرەبی و کوردی) بە دوو زمانی فرمە هاتووە(٣٢)، بەڵام لەبەر نەبوونی یاسای زمان زەحمەتە هەردوو زمانەکە بە یەکسانی بەکاربهێنرێ، زمان گیانلەبەرێکە گەر پلاندانانی بۆ نەکرێ و بە یاسای زمان ڕێکنەخرێ و ساڵانە بژارنەکرێ و وشەی نوێی بۆ دانەڕێژرێ لەجیاتی بوژانەوە زمانەکە توشی سستی و لاوازی دەبێ، دواتر بەرەو هەڵدێر و پوکانەوە دەچێ.(٣٣)

زۆرجار ناکۆکی و ململانێ لە نێوان زمانی نەتەوەی باڵادەست و نەتەوەی بندەست دروستدەبێ، ئەم ناکۆکییەش بە کارێکی خۆڕسك دادەنرێ، چونکە لە نێوان زۆربەی زمانەکانی نەتەوەی باڵادەست دەستپێدەکات، لەگەڵ فراوانبوونی دەسەڵاتی ڕامیاری زمانی نەتەوەی باڵادەست زیاتر زمانی نەتەوەی بندەست دەچەوسێنێتەوە(٣٤)، بێگومان نەتەوەی بندەست دەسەوسان ناوەستێ، لەلایەك لە پێناو مانەوەی زمانەکەی هەوڵی بوژاندنەوەی زمانی نەتەوەی خۆی دەدات، لەلایەکی دیکەوە دژایەتی هەر هەوڵێك دەکات کە بۆ سنوردارکردن و سەرکوتکردنی زمانی نەتەوەییان دەگیرێتەبەر لەلایەن نەتەوەی باڵادەست.(٣٥)

ئەم سەرکوتکردنەش زیاتر لە وڵاتە نادیموکراتیەکاندا ڕوودەدات، هەوڵدەدەن لەو ڕێگەیەوە ڕێگە لە بەهێزبوونی ئەو نەتەوەیە بگرن، تاوەکو ناسنامەیەکی نەتەوەیی نایەکگرتوو دروستبێ، ئەمەش کاردەکاتە سەر یەکڕیزی نەتەوەیی و مەترسی بۆ سەر ئاسایشی نەتەوە دەخولقێنێ. نەتەوەی کورد لە هەر چوار پارچەی کوردستان شکستی بە پلانی دوژمنان هێناوە بۆ لەناوبردنی زمانەکەی، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ تۆکمەیی پەیوەندی و وابەستەبوونی هەموو تاکێکی کورد بە زمانەکەیەوە.(٣٦)

زمانەکان ئاڵۆزترین داهێنراوی عەقڵی مرۆڤن، کاتێك خودی زمانێك لەنێودەچێ، ئەوە هەر زمانەکە خۆی نییە کە نامێنێتەوە، بەڵکو هەر زمانە بەشێوەیەکی چەسپیو گرێدراوە بە کەلتورێك و وێژەیەکی دانسقەوە، بۆیە لە هەموو ئەمانەدا کۆتای بە هەزاران ساڵی داهێنانی مرۆڤایەتی دێ، لەبەرئەوە لەڕەگدەرکێشانی زمانەکانی جیهان دەبێتە تراژیدیایەکی ڕاستەقینە، دەبێتەهۆی وێرانکردنی زۆربەی هونەر و وێژەی جیهان(٣٧)، بۆیە پێویستە هەر نەتەوەیەك پارێزگاری لە زمانەکەی خۆی بکات، بەشێوەیەکی بەردەوام هەوڵ بۆ پێشخستن و پەرەسەندنی بدات، بۆئەوەی چ زمانەکە و چ نەتەوەکە بەرەو پوکانەوە و لاوازبوون و تەنگوچەڵەمەی نەتەوەی نەرۆن و قەوارەی ڕامیاری لەدەستنەدا.(٣٨)

زمان لای هەر تاکێکی کورد لە ئەستونە پتەوەکانی ناسنامەی نەتەوەییە، بۆیە گرنگە نەك هەر نوێنەرانی کورد لە هەڕەمی دەسەڵات، بەڵکوهەموو تاکێکی کورد بابەتی زمان بە ئامانجی ستراتیژی خۆیان بزانن و هەوڵی بوژاندنەوە و پاراستنی بدەن، چونکە بە لەناوچوونی زمان وردە وردە پەیوەندی نێوان ڕۆڵەکانی نەتەوە بەرەو لاوازی دەچێ، یەکڕیزی و یەکگرتووی نەتەوە بەرەو لاوازی دەچێ، یەکڕیزی و یەکگرتووی نەتەوە، کە ئامانجی سەرەکی ئاسایشی نەتەوەییە لەنێودەچێ.

(١-٥) ڕۆڵی زمانی کوردی لە پاراستن و هێشتنەوەی کورد وەك نەتەوەیەكی بێ کیان:

نەتەوەی کورد یەکێکە لە گەورەترین نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کە ژمارەی دانیشتووانەکەی زیاتر لە چل ملیۆن کەسە، لە نێوان وڵاتانی عێراق، ئێران، تورکیا و سوریا دابەشکراوە. دیارە هەرکاتێ هێزی داگیرکەر نیشتمانی نەتەوەیەکی دیکە داگیر دەکات، لەپێش هەموو شتێکەوە هەوڵدەدات زمانە نەتەوەییەکەی قەدەغە بکات، زمانە نەتەوەییەکەی خۆی بەسەردا بسەپێنێ، بەڵا نەتەوەی کورد بەدرێژایی مێژوو هەوڵی پاراستن و بوژاندنەوەی زمانەکەی خۆی داوە، تاوەکو بیپارێزێت لەبەرامبەر زمانی نەتەوەی فەرمانڕوا.

زمانی کوردی مێژوویەکی کۆنی هەیە، زۆربەی زمانەوانان و مێژوونوسان پێشینە و بنەچەی زمانی کوردی دەگەڕێننەوە بۆ زمانی مادی(٣٩)،مادەکان یەکێکن لە نەتەوە ئێرانییە کۆنەکان لە سەدەی هەشتەمی پێش زایین خاوەنی ئیمپراتۆریەتی بەهێز بوون(٤٠)، دوای ڕوخاندنی ئیمپراتۆریەتەکەیان لەلایەن هەخامەنشینیەکانەوە تا ئێستا، نەتەوەی کورد لەژێر دەسەڵاتی داگیرکەراندایە، ئەو وڵاتانەی کوردستانیان پێوەلکێنراوە، بەدرێژایی مێژوو بە پلانێکی ستراتیژی تۆکمەی بۆداڕێژراوی درێژخایەن، هەوڵیانداوە قۆناغ بە قۆناغ نەتەوەی کورد لەنێو نەتەوەی باڵادەست بتوێننەوە، لە ڕێگەی سڕینەوەی زمانەکەیان.(٤١)

ژمارەی ئەو زمانانە لە دنیا هەیە نزیکەی شەش هەزار زمانە، هەرچەندە زۆرێك لەو زمانانە، ژمارەی قسەپێکەرانیان کەمە لەبەر مەترسی ئەوەدان لە نێوبچن و لەلایەن زمانە گەورەکانەوە جێگەیان پڕبکرێتەوە، کە ژمارەیەکی زۆری خەڵك قسەی پێدەکەن(٤٢)، ئەو زمانانەی کەلە بیست هەزار تا سەد هەزار کەس پێیدەدوێن، زیاتر مەترسی لەناوچونی لەسەرە. زمانی کوردی خۆڕاگرە و ڕەگ و ڕیشەی بە ناخی کوردستاندا چۆتەخوارێ، لەنێو زمانانادا بە چلەمین زمان لە سەرتاسەری دنیا دادەنرێ(٤٣)، زۆرن ئەو زمانانەی کە خاوەنی پێگە و کلتور و فەرهەنگن لە چوارچێوەی دەوڵەتدا ڕێکنەخراون، بەڵام زمانەکەیان پارێزراوە و مەترسی لەسەر نییە.(٤٤)

هەرنەتەوەیەك زمان و ئەدەبی نەتەوایەتی خۆی بپارێزێ بە نەتەوەیەکی زیندوو دەژمێردرێ، زمان بۆ نەتەوەیەکی وەکو کورد بۆتە سەنگەرێکی بەهێز بۆ بەرگریکردن لە توانەوە و لەناوچوونی(٤٥)، چونکە وەك نەتەوەیەکی تر بۆی نەگونجاوە، کە پشت بە بنەماکانی تر ببەستێ، تا خۆی وەك نەتەوەیەك جێگیربکات، ئەگەر هەر نەتەوەیەکی دیکە لە مێژوودا وەك نەتەوەی کورد دوچاری ئەو هەموو نەهامەتیە ببوایە و دەسەڵاتی سیاسی خۆی لەدەستبدایە، ڕەنگە نەیتوانیایە خۆی ڕابگرێ و زمانەکەی بپارێزێ، بەڵام هەبوونی ترس لە توانەوە و لەناوچوون پاڵنەرە بۆ نەتەوەی کورد، تا هەموو توانای خۆی بۆ پاراستنی زمانەکەی بخاتەگەڕ، چونکە زمان دوا سەنگەری بەرگریکردنە بۆ زیندوو ڕاگرتنی نەتەوە.

زۆر نەتەوە هەبوون لە نێو نەتەوەی دیکەدا تواونەتەوە، چونکە بە ئاسانی سەنگەری زمانەکەیان داگیرکراوە، کە زمانیش داگیرکرا، بەها نەتەوایەتیەکانی تر ئەو نرخەیان نامێنێ(٤٦)، یەکێ لەو نمونانەش دەوڵەتێکی وەکو مەغریب، تا سەدەی حەوتەم و هەشتەمی زاینی وڵاتێکی عەرەبی نەبوو،بەڵام لەدوای ئەو مێژووە تا ئەمڕۆ بە پارچەیەك لە نیشتمانی عەرەب دادەنرێ، لەبەرئەوەی نیشتمانی عەرەب زمانەکەیان لەلایەن عەرەبەکانەوە عەرەبێنرا.(٤٧)

زمان لە ژیانی نەتەوەدا دەورێکی گرنگ و کاریگەری هەیە، چونکە مانەوەی بەندەپێوەی، بۆیە گرنگیدان بە زمان و بەرزڕاگرتنی و ڕێگاخۆشکردن بۆ پێشکەوتنی زمان گرنگ و پڕ بایەخە و ئەرکێکی نەتەوەییە، پێویستە کاری بۆ بکرێ(٤٨)، نەتەوەی کورد بەهۆی نەبوونی کیان و دەسەڵاتی سیاسی ، پێویستە گرنگی زیاتر بە زمانەکەی بدات و هەوڵی پاراستنی بدات، چونکە پاراستنی زمانی کوردی پەیوەندییەکی پتەوی بە چارەنوس و داهاتووی نەوەکانییەوە هەیە، بۆ پاراستنی زمانی کوردی و بەرزڕاگرتنی، پێویستە ئەم هەنگاوانە بگرینە بەر:

١-گۆشکردنی تاکی کورد هەر لە مناڵییەوە بە وەرگرتن و فێربوونو فێرکردنی زمانی کوردی، بۆئەوەی ببێتە بنچینەیەکی بەهێز و پتەو بۆ زیندوێتی زمانەکە و بەکارهێنەرانی.(٤٩)

٢-پێویستە خوێندن لە هەموو بوارەکان و قۆناغە جیاجیاکانی پەروەردە و فێرکردن بە زمانی کوردی بێت(٥٠)، بەتایبەتی لە ئاستی زانکۆکانی کوردستاندا بایەخێکی تەواوی پێبدرێت و بکرێتە زمانی زانست.

٣-بەکارهێنانی یەك شێوە زمان و یەك ڕێنووس لە ناوەندەکانی خوێندن و ڕاگەیاندن نەك زیاتر، کە دەبێتە هۆی دابڕانی تاکەکانی یەك نەتەوە لە یەکتر.

٤-هۆشیارکردنەوەی تاکەکانی کۆمەڵ لە گرنگی و ڕۆڵی زمانەکەیان لە پاراستنی بوون و کیانی نەتەوەدا، هەروەها خستنە پێش چاوی نمونەی ئەو میللەتانەی کە زمانەکەیان لەدەستداوە و ئەوەش بووەتە هۆی لە ناوچوونی خۆیان.(٥١)

٥-وەرگێڕان بۆ زمانی کوردی لە بوار جیاجیاکاندا وبوونی فەرهەنگی وشەکان و بڵاوکردنەوەی کتێب لە بواری دابونەریتو کەلتوری کوردیدا.

٦-پێویستە پێگەی زمانی کوردی لەسەرتۆڕە جیهانییەکان و تەکنەلۆجیای [illegible] پێبدرێت و پەرەی پێبدرێت بایەخدان و پاراستنی زمان گرنگیەکی سەرتاسەری هەیە، گرنگی زمان و پاراستنی واتە پاراستنی نەتەوە، هۆکارێکی گرنگی مانەوەی نەتەوەی کورد زمانی کوردییە، ئەگەر زمانی کوردی نەبوایە لەمێژە کورد دەتوایەوە لەناو نەتەوە داگیرکەرەکانی.

بەشی دووەم

(٢-١) چەمك و پێناسەی "ژەهری زمانی":

زاراوەی ژەهری زمانی، زاراوەیەکە کە بۆ ئەو کەرەستە بیانیانە بەکاردێت، کە لە شێوەی کەرەستەی (سینتاکسی و فۆنەتیکی)دا لە زمانێکەوە دەچنە زمانێکی ترەوە.(٥٣)

واتە: هەر کەرەستەیەکی زمانی، ئەگەر لە شێوەی کەرەستەی "سینتاکسی" یان "فۆنەتیکی"دا بێت و لە زمانێکەوە بچێتە زمانێکی ترەوە، ئەوە بەر چەمکی "ژەهری زمانی" دەکەوێت و دەکرێ وەك ژەهرێك بۆ زمانە بۆ وەرگیراوەکە سەیر بکرێت، لێرەدا ڕەنگە پرسیارێك سەرهەڵبدات! ئەویش بریتییە لەوەی، کە وەرگرتنی کەرەستە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر زیاتر لە شێوەی (وشەی وەرگیراو یان خواستراو)دایە، بە واتایەکی تر وەرگرتن و خواستنەکە زیاتر لە ئاستی (مۆرفۆلۆجی)دایە وەك لەوەی لە ئاستی (سینتاکس و فۆنەتیك)دا بێت، بۆچی؟ لێرەدا دەکرێ ئەوە بوترێ، کە وەرگرتنی "وشە" لە نێوان هەموو زمانانی جیهاندا دیاردەیەکی تەواو سروشتی و ئاساییە و بگرە پێویستیشە، چونکە وەك دەزانرێ هەموو زمانان وشەی پێویستیان لە بەردەستدا نییە، بۆ ناونان و دەربڕینی شت و دیاردەکانی دەوروبەر، بۆیە ئاساییە گەر پەنا بۆ وەرگرتن و خواستنی وشەی بێگانە ببەن و لە زمانەکەی خۆیاندا بەکاری بهێننەوە، چونکە ئەم دیاردەیە بەشێکە لە پرۆسەی بەلێکسێمبوونیش.بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی پرۆسەی بەلێکسێمبوونەوە.(٥٤) بەڵام ئەوەی ڕێگەپێدراو و سروشتی نییە، وەرگرتنی کەرەستەیە لە ئاستەکانی (سینتاکس و فۆنەتیك(فۆنۆلۆژیی)دا)، چونکە ئەوەی خەساری گەورە لە زمان دەدات، وەرگرتنی کەرەستەیە لەو دوو ئاستەدا(لە تەوەرەکانی دواتردا وردتر لەم بابەتە دواوین)، نەك ئاستی مۆرفۆلۆژی، بۆیە لێرەدا دەکرێ بڵێین: کە ژەهری زمانی بە شێوەیەکی گشتی لە چوارچێوەی وەرگرتنی کەرەستەی ئاستی سینتاکس و فۆنەتیکدا دەخولێتەوە.هەرچەندە دەکرێ ژەهرەکە لە ڕێی تاکە وشەیەکەوە دەست پێبکات.(٥٥)

ئەمە بە واتای ئەوەی، کە تێکچوونی یاسابەندیی وشەیەك لە ژێر هەژموونی وشەی بێگانەدا ، دەرگا بەسەر هاتنی ژەهرەکەدا دەکاتەوە.ڕونتر بڵێین: مەرج نییە وەرگرتنی [illegible] خۆشکەرێت بۆ هاتنی ژەهرەکە، بە تایبەتیش وشە ناسادەکان، کە هەڵگری فۆڕمێکی بە لێکسێمبووی سینتاکسیین.

ئەوەی گرنگە ئاماژەی بۆ بکرێت ، ئەوەیە، کە بە زۆریی ژەهری زمانی لە ڕێگەی "وەرگێڕان"ەوە ڕوو دەدات، چونکە هەر زانیارییەك لە قاڵبی زمانێکدا بێت و بخرێتە قاڵبی زمانێکی ترەوە بەر چەمکی وەرگێڕان دەکەوێت.(٥٦)

زیاتریش لەو جۆرەی وەرگێڕاندا ڕوو دەدات، کە پێی دەوترێ وەرگێڕانی "وشە بە وشە" ، چونکە لەم جۆرەی وەرگێڕاندا کەمتر ڕەچاوی دەستووری ڕێزمان و چۆنێتی ڕیزبوونی کەرەستەکان دەکرێت.لە کاتێکدا جیاوازیی ڕێزمان لە زماناندا، واتای جیاوازیی و سەربەخۆیی هەر زمانێکە.(٥٧) ، بۆیەش ئەم جۆرەی وەرگێڕان کەمتر پشتی پێ دەبەسترێ و لایەنی نەرێنی زۆرە.

بۆیەش وەرگرتنی کەرەستەکان بە ژەهر دادەنرێت، چونکە کار لە یاسابەندیی کەرەستە زمانییەکان دەکات، چونکە وەك دەزانرێت، کە زمان یاسابەندە یان خاوەن نەزم و یاسایە، هەرکاتێکیش ئەم یاسابەندییە تێکچوو، ئەوکات دەوترێ زمانەکە ژەهراوی بووە.

(٢-٢)یاسابەندیی زمان و ڕێگەدان بە ژەهری زمانی:

مەبەست لە یاسابەندیی لە زماندا بە گوێرەی وتەی "دەیڤد کریستاڵ" واتە: ئەو چەمکەی کە هەموو ئاستەکانی زمانی دەگرێتەوە، هەرکاتێکیش فۆڕمە زمانییەکان پەیوەست بوون بە یاسا گشتییەکانی زمانەوە، ئەوکات پێیان دەوترێ یاسابەند.(٥٨) ، ئەمە بەو واتایەیە، کە زمان لە کۆمەڵێك یاسا پێکدێت، کە بەسەر هەموو ئاستەکانی زماندا دابەش بووە، سەرجەمی فۆڕمە زمانییەکانیش ئەگەر بەستران بە یاسا گشتییەکەوە، ئەوکات یاسابەندن. یاسابەندیی هەردوو دیوی فۆڕم و واتای کەرەستەکان دەگرێتەوە، لە ڕووی یاسابەندیی لە فۆڕمدا ئەوەیە، کە کەرەستەکان فۆڕمدروست بن، واتە لە ڕووی پێکهاتەی ڕێزمانییەوە دروست بن...لە ڕووی واتاییشەوە واتە کەرەستەیەك دوای ئەوەی فۆڕمەکەی دروستە، پێویستە ڕەچاوی یاسابەندییە سیمانتیکی/واتاییەکەشی بکرێت، کە ئەمەیان زیاتر پێوەندیی نێوان کەرەستەکان دەگرێتەوە.(٥٩)

هەر لەمبارەیەوە لە زماننا‌سیدا دەوترێ زمان پێڕەوە یان پێڕەوبەندە.(٦٠) ، واتە: لە نێوان یاساکانی زماندا پێوەندیی پتەو هەیە، کە ئەمەش وا دەکات نیزام یان پێڕەوێك بە زمان ببەخشن و وای لێدەکەن، کە زمان لەسەر سیستەمێکی تایبەتی بڕوات ، کە دەبێتە هۆی ئەوەی مرۆڤ بە ئاسانی لە زمان بگات و زمان لێك بداتەوە، چونکە ئەگەر وا نەبوایە مرۆڤ نەیدەتوانی بە ئاسانی کۆمەڵێك ڕستە گۆبکات، کە پێشتر نە بیستوویەتی و نە بینیویەتی.(٦١) ، لێرەدا مەبەستمانە بڵێین: هەموو کەرەستەیەکی زمانی خاوەنی یاسایە، جا لە هەر ئاستێکدا بێت، بۆیە ناکرێ کەرەستەی زمانێکی تر(مەبەست یاسا و ڕێسایە) وەربگیرێ و لە زمانەکەدا بەکاربهێنرێتەوە، چونکە ئەمە لە دوور مەودادا زیانی گەورە لە زمانەکە دەدات و نەوەکانی داهاتووی ئاخێوەری ئەو زمانە بەکاری دێنن وەك بەشێك لە زمانەکەی خۆیان. ئەمەش بەواتای هەڵمژینی ژەهر دێت بۆ ئەو زمانە.

بۆیە ئەم هەڵمژینی ژەهرە ئەگەر بە شێوەیەکی فراوان و بەردەوام بێت و ڕێگەی پێ نەگیرێ، دوای ئەوەی زمانەکەی تووشی لاوازی کرد، ئەوکات لێکتێنەگەیشتن دێنێتە ئاراوە لە نێوان دوو نەوەی کۆن و نوێ، ئەمەش وا دەکات شیرازەی کۆمەڵگە تێك بچێ و وەك لە بەشی یەکەمی توێژینەوەکەشدا باسکرا، کە ڕەهەندی کۆمەڵایەتی ئاسایشی هەر نەتەوەیەك، تەنها بریتی نییە لە ڕێوڕەسم و عادات و ئایین و پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، بەڵکو زمانیش کە بەدیهێنەری هەموو پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانە و پایەیەکی سەرەکیی ڕاگرتنی هەر کۆمەڵگە و نەتەوەیەکە، ڕۆڵی گرنگی هەیە لە ڕاگرتن و مانەوەی هەر کۆمەڵگەیەکدا، واتە بە لاوازبوون و کەنارکەوتنی زمان، کۆمەڵگەش بەرەو کەنارکەوتن و لەناوچوون دەچێت.

ئەوەی تا ئێرە باسکرا ڕۆڵی زمان بوو لە کۆمەڵگەدا، بەڵام ئەوەی گرنگە بوترێت ئەوەیە، کە ئایا پایەکانی ڕاگرتنی خودی زمان کامانەن؟ کە وا دەکەن زمانەکە بمێنێتەوە و لەسەر پێی خۆی بوەستێت! پێویستە ئەوە بوترێ ، کە زمانیش بۆخۆی چەند یاسا و ڕێسایەکی تایبەت بە خۆی هەیە، کە جیای دەکاتەوە لە زمانانی تر، هەر ئەم یاسا و ڕێسایانەشە، کە زمان لە لەناوچوون و فەوتان دەپارێزێت، بۆچی؟ چونکە ئەگەر زمانی (ئەمهەری) بە نموونە وەرگرین، دەبینین، پاش تێکەڵبوونی بە زمانێکی تر و گۆڕانی یاسا زمانییەکانی، خودی زمانەکەیش لەناو چووە و نەماوە.(٦٢)

واتە: دەتوانین بڵێین، کە زمانی ئەمهەری بە کاریگەریی ژەهری زمانی تووشی ئەو لەناوچوون و مردنە بوو، چونکە وەکو وتمان وەرگرتنی یاسا و ڕێساکانی زمانێکی تر و تێکەڵبوونی لەگەڵ زمانی دایکدا، واتە لەناوچوونی زمانی دووەم(دایك)، وەك ئەوەی لە زمانی ئەمهەریدا ڕوویدا، بۆیە لێرەوەیە، کە ژەهرەکە کاریگەریی خۆی دادەنێت و لەسەرخۆ و بەشێنەیی سەرجەم جومگەکانی زمانەکە دەگرێتەوە، تا وای لێدێت نەوە نوێیەکانی قسەپێکەری ئەو زمانە چیدی نازانن، کامە یاسای ڕەسەنە و کامە یاسای وەرگیراوی زمانەکەیە! ، مەگەر کەسانێك کە زمانناس بن یاخود کار لەسەر زمان و مێژووی زمان بکەن، ئەمە بۆ زمانی کوردییش وەکو هەر زمانێکی زیندووی تری جیهان دروستە، چونکە لە سەردەمی جیهانگیریی و تەکنەلۆژیادا، زمانەکان زیاتر لە پێشوو ڕووبەڕووی گرفتی ناونان و زاراوە دەبنەوە و تێکەڵاوی و بەریەککەوتنی شارستانییەتەکان و پێوەندیی ڕاستەوخۆی زمانە جیاوازەکان لە ڕێی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە، ڕێگەی هاتنی "ژەهری زمانی" زیاتر و ئاسانتر دەکات، واتە: تا بەریەککەوتن و پێوەندییەکان زۆرتر و خێراتر بن، وەك ئەوەی لە ئێستادا بە دی دەکرێت، ئەوە ئەو زمانانەی، کە خاوەنی فلتەری تایبەت نین و دەزگای فەرهەنگیان نییە و زمانەکەیان کەمتر گرنگیی پێدەدرێت، زۆر بە زوویی ڕووبەڕووی هاتنی بە لێشاوی ژەهری زمانی دەبنەوە.

وەکو پێشتریش ئاماژەی بۆ کرا، کە ژەهری زمانی هاوشێوەی هەر ژەهرێکی فیزیکی و کیمیایی کاریگەرییەکانی لەسەرخۆن و بە زوویی دەرناکەون، بەڵکو بە تێپەڕبوونی کات دەردەکەون و کاریگەریی بەجێدێڵن، چونکە زمان بە سروشتی خۆی گۆڕانکارییەکانی سست و لەسەرخۆن و چەندین ساڵی پێویستە تا درك بە گۆڕانە زمانییەکان بکرێت، بۆیە لە سەرەتاوە هاتنی ژەهرێکی زمانی زۆر دیار و ئاشکرا نییە و بە ئاسانییش جێی نابێتەوە، بەڵام هەرکات توانی جێگەی خۆی بکاتەوە و ڕەگ داکوتێ، ئیتر ئەوکات ئەبێ بە بەشێك لە ناسنامەی زمانەکەو نەوە دوای نەوە بەکاردەهێنرێتەوە و کاری پێدەکرێت، بۆ نموونە: وەرگرتنی کەرەستە سینتاکسییەکانی وەك:

1. هەستا بە ناشتنی نەمامێك. لێرەدا بە کاریگەریی سیستەمی سینتاکسی زمانی عەرەبی وەرگیراوە، وشەی "هەستا" لە بری وشەی (قام)ی عەرەبی بەکارهێنراوەتەوە، کە ڕەژاوی یاسابەندیی زمانی عەرەبیی کردووە، کە کردار لە سەرەتای ڕستەوە دێت، ئەم مۆدێلە لە ئێستادا لە زمانی کوردییدا زۆر بە بەربڵاوی بەکاردێت و خەریکە وەکو کەرەستەیەکی زمانی کوردیی خۆی دەناسێنێ.
2. یان چەند نموونەیەکی تری وەکو (سلێمانی پاڵاس ، هێمن کار ، نازە کافێ)، کە نموونەی (1 و 2) هەردووکیان یاسای سینتاکسی فرێزی زمانی کوردییان پێڕەو نەکردووە ، کە

سەر_كۆتاییە ، بەڵكو لە (1) یاسای سەرسەرەتای زمانی عەرەبی و لە(2)دا یاسای زمانی ئینگلیزی پێڕەو كراوە.

ئەگەر سەرنج لەو نموونانە بدەین، دەبینین دەیان نموونەی هاوشێوەی ئەوانە دروست بوون و بڵاوبوونەوەو ڕۆشتوون، كە ئەمە خۆی لە خۆیدا خەتەری "ژەهری زمانی" لە زمانی كوردییدا دەردەخات و ئەوە دەسەلمێنێت، كە زمانی كوردیی دەرگای بەسەرژەهرەكەدا كردۆتەوە.

لە بارەی وەرگرتنی كەرەستە لە ئاستی (فۆنەتیک"فۆنۆلۆژیی")دا، لە زمانی كوردییدا دیاردەیەكی ئەوتۆ بەرچاو ناكەوێت تا وەک نموونە بهێنرێتەوە، ئەوەی هەیە لێرەو لەوێ باسی هەندێ دەنگی وەكو (ح، ع، غ) دەكرێ و دەوترێ لە زمانی عەرەبییەوە هاتوون و هی كوردیی نین، بەڵام لە ئێستادا ئەم دەنگانە لە وشەی كوردیی پەتیدا هەن، بۆیە بۆ پشتڕاستكردنەوەی پێویستی بە لێكۆڵینەوەی (ئیتمۆلۆژییانە) دەبێت.

وەكو یاسا فۆنۆلۆژییەكانیش، لە زمانی كوردییدا هیچ یاسایەكی وەرگیراو بوونی نییە، بۆ نموونە: هەرچەندە ناوەكانی وەک (یوسف و یونس) ، كە عەرەبیین و یاسایەكی فۆنۆلۆژیی زمانی عەرەبییان پێڕەوكردووە، كە بریتییە لە هاتنی هەردوو فۆنێمی /ی/ و /و/ بەدوای یەكدا لە سەرەتای وشەوە، كە ئەمە لە زمانی كوردییدا بوونی نییە، بەڵام ئەو ناوانە لە كوردییدا بەكاردێن، كەچی وشەی تری كوردی نابینرێت، كە هاوشێوەی ئەو ناوانە بێ و بەكاربهێنرێتەوە، مەبەست لە خستنە ڕووی لایەنی فۆنەتیک وەكو ژەهرێكی زمانی، تەنها وەكو خستنەڕوویەكە، كە وەرگرتن و خواستنی ئەو ئاستەش بە ژەهر دادەنرێت.

بە كورتی: ئەوەی لەم توێژینەوەیەدا مەبەستمان بووە، خستنەڕووی كاریگەریی ژەهری زمانییە لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی، نەک هێنانەوەی نموونەكان، چونكە لە ڕاستیدا نموونە ئەگەر یەک دانەش بێت، دەكرێ هەر بە ژەهر دابنرێت و دواتریش وەكو دیاردەیەكی زمانەوانی سەیربكرێت.

(٢-٣)هۆكارەكانی بڵاوبوونەوەی ژەهری زمانی لە زمانی كوردییدا:

زمانی كوردیی بە درێژایی مێژووی خۆی هەمیشە ڕووبەڕووی ئاڵنگاریی گەورە و مەترسیدار بۆتەوە، لەلایەن ئەو میللەتە سەردەستانەی، كە داگیركاری كوردستان بوونە و دەسەڵاتدارو حوكمڕانی سەردەمی خۆیان بوون، بە تایبەتیش فارس و تورك و عەرەب، كە دراوسێی كوردبوون و پاش دەبەشكاریی كوردستانیش لە دوای شەڕی (چاڵدێران)ەوە ئەم دیاردەیە تەواو پەرەی سەند و تائێستاشی لەگەڵدابێ بەردەوامی هەیە، كە هەوڵدراوە زمانی دایك(كوردی) كەناربخرێت و زمانی میللەتی سەردەستە بسەپێنرێت.

ئەوەی تا ئێرە وترا ئەوەبوو، كە زمانی كوردی ڕووبەڕووی خەتەرێكی دەرەكی بۆتەوە، بەڵام ئەگەر بە مێژوودا بچینەوە، دەبینین، كە زمانی كوردی لەو هەموو ئاڵنگاریی و بەربەست و خەتەرانەی هاتوونەتە ڕێی توانیویەتی خۆی بپارێزێ و بمێنێتەوە، هۆكارەكەشی ئەوەبووە، كە كوردییزمانان هەردەم بە زمانی كوردیی قسەیان كردووە و كەمتر هەوڵیانداوە زمانی بێگانە بەكاربهێنن، ئەمەش وای كردووە، دنیابینی زمانییان فراوان بێت و لە دروستكردن و ناونانی كەرەستەكاندا تەنها پشت بە زمانی كوردیی ببەستن، دواتریش ئەم ڕەوەندە درێژەی هەبووە و نەوە دوای نەوە وشە و دەستەواژەی كوردانەیان بۆ زمانەكە زیادكردووە، ئەمەش وای كردووە زمانەكە زیاتر بەهێزبێت و توانای مانەوە و خۆپاراستنی هەبێت، لە هەمبەر هەر خەتەرێكی دەرەكییدا.

بەڵام پاش ئەوەی لە سەدەی نۆزدەدا زمانی كوردیی بە كاریگەریی زمانی عەرەبی و بە هۆی ئەوەی ڕۆشنبیران و نووسەرانی ئەو سەردەمە بە عەرەبی خوێندوویانە، بۆیە دەبینین لە پەنجاكانی سەدەی نۆزدەوە، زمانی كوردیی دەكەوێتە ژێر كاریگەریی زمانی عەرەبییەوە و نووسەرانی ئەوكاتیش كۆمەڵێك وشەی وەك: (زانكۆ و خوێندكار) دادەتاشن، كە لەسەر بنەمای هیچ یاسایەكی مۆرفۆلۆژیی زمانی كوردیی ساز نەكراوە، كە دەكرێ وەك سەرەتای هاتنی "ژەهری زمانی" سەیر بكرێت، دواتریش دەستەواژەكانی وەك: (هەستا بە كردنەوەی پێشانگایەك.) و (هەستا بە ناشتنی نەمامێك و ...تاد) ، كە دەستەواژەی (هەستا) لە وشەی (قام)ەی عەرەبییەوە وەرگیراوە، بە داخەوە تا ئێستاشی لەگەڵدا بێت، هێشتاش بەكارهێنانی هەیە لە ئاخاوتنی ڕۆژانە و چ لە میدیاكانیشدا، كە ئەمە ڕاستەوخۆ واتای "ژەهری زمانی" دەگەیەنێت، چونكە وەرگرتن و خواستنی یاسا و ڕێسای زمانێكی بیانییە.

پاش چەندین ساڵ و كاڵبوونەوەی كاریگەریی زمانی عەرەبی، لە ئێستادا بە كاریگەریی و هەیمەنەی زمانی ئینگلیزی، لە ڕێی تەكنەلۆژیا و ئینتەرنێتەوە و بە سیاسەتێكی زمانی پلان بۆ داڕێژراو(بۆ سەر هەموو زمانانی تری دونیا)، زمانی كوردیی كەوتۆتە ژێر ئەم كاریگەرییەوە و ئەوەتا مرۆڤی كورد لە بری ئەوەی بڵێت: (پاڵاسی سلێمانی) دەڵێت (سلێمانی پاڵاس) و لە بری ئەوەی بڵێت: (پێشانگای ڕاستی) دەڵێت (ڕاستی شۆو) و هەریەك لە نموونەكانی وەك: (هێمن كار و سەردارگروپ و نازكافێ و ئارۆڕێكلام و ...تاد) نموونەی زەقی ئەم

بەکارهێنانە نادروستەن، کە ئێستا خەریکە بە تەواوی لە زمانی کوردییدا ڕەگ دادەکوتێ و دەبێتە دیاردەیەکی تەواو نامۆ، کە لە ڕاستیدا ئەمە دەکرێ بە ژەهری زمانی دادەنرێ، چونکە پێڕەوی ڕێسای سینتاکسی فرێزی زمانی ئینگلیزیان کردووە، کە سەرسەرەتایە، بە پێچەوانەی زمانی کوردییەوە ، کە سەرکۆتایە.(٦٣)

(٢-٥)ڕێگەگرتن لە هاتنی ژەهری زمانی:

وەکو لە تەوەرەکانی پێشووترا دەرکەوت، کە کاریگەریی و گرنگیی زمان بۆ نەتەوە و ئاسایشی نەتەوە چەند گرنگە، هەر لەبەر ئەم گرنگییەی زمان بە گشتی بۆ هەموو نەتەوەیەك و بە تایبەت بۆ نەتەوەی کورد، پێویستە ڕێگەچارە و چارەسەر هەبێت، بۆ ڕێگری کردن لە هاتنی ژەهری زمانی، بۆیە پێویستە زمانی کوردیی بۆ ئەم مەبەستە ئەم ڕێگایانە بگرێتە بەر:

1. دروستکردن و دامەزراندنی دەزگای فەرهەنگیی یان ئەنجومەنی زمان، کە ئەندامەکانی ئەو ئەنجوومەنە کار لەسەر زمان دەکەن، لەسەر ڕەوشی زمان قسە دەکەن.(٦٤) ، وەکو ئەوەی لە زۆربەی وڵاتانی دنیادا هەیە، کە کاری دروستکردن و داتاشینی وشەی نوێ و بەکارهێنانەوەی هەندێ وشە و دەستەواژەی کۆن و کەنارکەوتوو، لە بەرامبەر هاتنی وشەی بێگانە و ژەهری زمانیدا.
2. بە ستانداردکردنی زمانی کوردی و کارکردن لەو پێناوەدا، چونکە هەر زمانێك ستانداردی هەبوو، ئیتر هێندە کراوە نابێ بە ڕووی هاتنی ژەهری زمانییدا و چیدی وشە و دەستەواژە و یاسای وەرگیراو، ناتوانێ زاڵ بێت بەسەروشە ڕەسەن و باوڕۆشتووەکاندا.
3. دانانی پلانی زمانی و سیاسەتی زمانی، پاشانیش دانانی یاسای زمان، بۆ خزمەتکردنی زمانی کوردیی.(٦٥)
4. گرنگییدا بە وەرگێڕان و بە تایبەتییش وەرگێڕان لە کوردییەوە بۆ زمانانی تر.(٦٦)
5. دەرکردنی ڕێنمایی و یاسای تایبەت بە تابلۆ و تایتڵی جێگە و شوێنەکان، لە لایەن لایەنە پەیوەندیدارەکانی حکومەتەوە.
6. ڕێگەگرتن لە چاپکردنی کتێبی نازانستی و نائەکادیمی، لە ڕووی ڕێنووس و خاڵبەندیی و وەرگێڕانەوە، لە لایەن کەسانی کەم شارەزاوە.

ئەنجام

لە کۆتاییدا، ئەم توێژینەوەیە بەم ئەنجامانەی لای خوارەوە گەشتووە:

1.ژەهری زمانی کاریگەریی ڕاستەوخۆی لەسەر زمان هەیە و ناڕاستەوخۆش هەڕەشەیە بۆ سەرئاسایشی هەر نەتەوەیەك.

2.هەر کەرەستەیەك لە شێوەی کەرەستەی سینتاکسی و فۆنەتیکیدا لە زمانێکەوە بێتە زمانێکی ترەوە بە "ژەهری زمانی" دادەنرێت.

3.ژەهری زمانی لە دوور مەودادا و لە داهاتوودا کاریگەرییەکانی دەردەکەون، چونکە خودی گۆڕانەکان لە زماندا سست و لەسەرخۆن.

پەراوێزەکان:

1.عمر احمد قدور(2009): 10
2.علی مضلوم(1388): 183
3.مۆنسترات گیبرنا(2003): 30
4.محمدعلی بصیری(1380): 166
5.جەلیل ڕەوشەندڵ(2009): 32
6.نەجات علی(2014): 115
7.نەجات علی(2014): 119
8.لی نور جی مارتین(1387): 192
9.باری بوزان(1378): 143
10.نەجات علی(2014): 124
11.لی نور جی مارتین(1387): 192
12.نەجات علی(2014): 135
13.لی نور جی مارتین(1387): 194
14.نەجات علی(2014): 135
15.علی مظلوم(1388): 186
16.پل روی(1382): 692
17.نەجات علی(2014): 126
18.قدیر نصری(1390): 114
19.هاشم ئەمین(2017): 173
20.محمد رضا قمری، محمد حسن زادە(1389): 155
21.عبدالمطلب عبدالله(1395): 41-42
22.حوسێن محەمەد عەزیز(2005): 71
23.پەخشان سابیر(2013): 146
24.ڕەفیق شوانی(2016): 159
25.عقیل سعید محفوظ(2013): 103)
26.محمد رضا قمری(135): 101
27.تاریق جامباز(2014): 365

28.بێهزادی خۆشحاڵی(2008): 23
29.عقیل سعید محفوظ(2013): 208
30.حوسێن محەمەد عەزیز(2005): 74
31.قەیس کاکل تۆفیق(2007): 7
32.سەلام ناوخۆش(2010): 87
33.تاریق جامباز(2014): 265-266
34.هەمان سەرچاوە: 169-170
35.حوسێن محەمەد عەزیز(2005): 37
36.محمد رچا قمری و محمد حسن زاده(1389): 162
37.دارا حمید محەمەد(2013): 109
38.بێرنارد کەمریێ(2007): 79
39.حوسێن محەمەد عەزیز(2005): 78
40.فواد محمد خورشید(1391): 16
41.حسن رچایی باغ بیدی(1388): 54
42.تاریق جامباز(2014): 127
43.بێرنارد کەمریێ(2007): 31
44.تاریق جامباز(2014): 319
45.هاشم ئەمین(2017): 172
46.بێهزادی خۆشحاڵی(2008): 26
47.قەیس کاکل تۆفیق(2007): 9
48.هەمان سەرچاوە و هەمان لاپەڕە.
49.حوسێن محەمەد عەزیز(2005): 79
50.ڕەفیق شوانی(2016): 158
51.ئومێد بەرزان برزۆ(2019):١٨
52.ڕەفیق شوانی(2016): 174
53.دارا حمید محەمەد (2013): 112
54.ڕەفیق شوانی(2016): 175
55.ئومێد بەرزان برزۆ، 2019:١٨
56.بڕوانە: محەمەد مەجید سەعید(2015):112
57.بڕوانە: هەمان سەرچاوە: 41-102
58.هەمان سەرچاوە: 113
59.وریا عومەر ئەمین(2011):88
60.ڕەفیق شوانی(2008):42-44
61.David Crystal(2003): 39
62.محەمەد مەجید سەعید(2015): 109-110
63.محەمەد مەعروف فەتاح(1990): 49
64.محەمەد مەجید سەعید(2015): 109
65.بێرنارد کەمریێ و ...(2007):53
66.بڕوانە: صلاح حوێز رسول(2013) و محەمەد مەحوی(2009)
67.سەلام ناوخۆش (٢٠١٦)لا53
68.ئازاد عزیز (٢٠١٤): ١٩
69.دارا حەمید محەمەد(٢٠١٧):٨

سەرچاوەکان

بە زمانی کوردی:

1. 1.ئازاد عزیز (٢٠١٤)، ململانێی زمان، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
2. ئومێد بەرزان برزو و کەژاڵ جهابخش محمد (2019)، جیهانگیریی زمانی و کاریگەرییەکانی لەسەر داهاتووی شوناسی نەتەوەیی و فێرکردنی زمانی کوردی، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژمارە
3. 3.بێرنارد کەمریێ (2007)، زمان، و: کامل محەمەد قەرەداغی،
4. بێهزادی خۆشحاڵی (2008)، فیلۆلۆجیای زوانی کوردی و مێژووی کوردستان، و: مستەفا غەفوور، چاپخانەی خانی، دهۆك.
5. پەخشان سابیر حەمەد (2013)، زمانی دایك لە نێوان ئاین و ئەدەب و بایەخی نێونەتەوەییدا، بڵاوکراوەی ئەکادیمیایی کوردی، ژمارە (200).
6. تاریق جامباز (2014)، بوونی نەتەوە و سیاسەتی زمان، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
7. جەلیل ڕەوشەندڵ (2009)، ئاسایشی نەتەوەیی و سیستەمی نێودەوڵەتی، و: مستەفا شێخە، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر.
8. حوسێن محەمەد عەزیز (2005)، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەکانی زمانی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.
9. دارا حمید (2013)، زمانی دایك و ستراتیژی ئاسایشی نەتەوەیی، بڵاوکراوەی ئەکادیمیایی کوردی، ژمارە (200).
10. دارا حەمید محەمەد(٢٠١٧)، جینۆسایدی زمان زمانی کوردی بە نموونە، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژ.تایبەت بە کۆنفرانس.
11. ڕەفیق شوانی (2016)، لێکۆڵینەوەی جۆراوجۆری زمانناسی، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر.
12. ڕەفیق شوانی(2008)، زمانی کوردی و شوێنی لە ناو زمانەکانی جیهاندا، چاپی یەکەم، هەولێر.
13. سەلام ناوخۆش (2010)، زمانی دایك هەڵگری زمانی نەتەوەییە، گۆڤاری زمانناسی، ژمارە (9).

14. سەلام ناوخۆش (٢٠١٦)، ناسیۆنالیزمی کوردی و زمانی کوردیی(کۆبەرهەمی زمانەوانی)، چاپی یەکەم، هەولێر.
15. صلاح حوێز رسول(2013)، پرەنسیپی ئابووریکردن لە زمانی کوردییدا لە ڕوانگەی تیۆری دەسەڵات و بەستنەوە و بچووکترین پرۆگرامدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی کۆیە.
16. عمر احمد قدور (2009)، ئاسایشی نەتەوەیی و ئاسایشی دەوڵەت، و: ئازاد گراوی، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر.
17. قەیس کاکل تۆفیق (2007)، ئاسایشی نەتەوەیی و پلانی زمان، دەزگای ئاراس، هەولێر.
18. محەمەد مەجید سەعید(2015)، فەرهەنگ و پرۆسەی بەلێکسێمبوون، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی.
19. محەمەد مەحویی(2009)، زانستی هێما هێما، واتاو واتا لێکدانەوە، بەرگی دووەم.
20. محەمەد مەعروف فەتاح(1990)، زمانەوانی، زانکۆی سلاحەدین، هەولێر.
21. مونتسرات گیبرنا (2003)، نەتەوایەتی و دەوڵەتی نەتەوەیی، و: کەمال ڕەشید شەریف، سلێمانی.
22. نەجات عەلی (2014)، دیموکراسی وەك ڕگەزێکی نوێ لە ئاسایشی نەتەوەییدا، موکریانی، هەولێر.
23. هاشم ئەمین (2017)، زمانی فەرمی و پێگەی زمانی کوردی لە نێو زمانە جیهانیەکاندا، گۆڤای زانکۆی گەشەپێدانی مرۆیی، ژمارە (2).
24. وریا عومەر ئەمین(2011)، پیتۆکەکانی زمانەوانی (کۆمەڵەوتار)، چاپی یەکەم، هەولێر.

به زمانی فارسی:

25. محمد رضا قمری و محمد حسن زاده (1389)، نقش زبان در هویت ملی، فصلنامه علمی- پژوهشی زبان پژوهی دانشگاه الزهرا، سال دوم، شماره (3).
26. عبدالمطلب عبداله (1395)، بررسی میزان توجه به مولفه‌های هویت قومی و ملی بین دانشجویان کرد و ازری در دانشگاه‌های تهران، فصلنامه پژوهش های راهبردی سیاست، سال چهارم، شماره (16).
27. محمد رضا قمری (1385)، نقش زبان در تامین امنیت ملی، مجله دانش انتظامی، شماره(31).
28. باری بوزان (1378)، مردم، دولت ها و هراس، ترجمه: پژوهشکده مطالعات راهبردی غیر انتفاعی، تهران.
29. فواد محمد خورشید (1391)، زبان کردی و پراکندگی جغرافیایی لهجه‌های ان، ترجمه: سعید خچری- جعفر خضری، چاپ دوم، پانیژ، سنندج.
30. حسن رضایی باغ بیدی (1388)، تاریخ زبانهایی ایرانی، چاپ دوم، مرکز دائره المعارف، بزرگ اسلامی، تهران،
31. لی نور جی ماتین (1387)، رهیافتی جامع برای مطالعه امنیت ملی در خاور میانه، ترجمه: قدیر نصری، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال سوم، شماره (9).
32. پل روی (1382)، معمای امنیت اجتماعی، ترجمه: منیژه نویدنیا، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال ششم، شماره سوم.
33. قدیر نصری (1390)، تأملی نظری دربافته ها و دشواری های "باری بوزان" در بررسی امنیت، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال چهاردهم، شماره چهارم.
34. علی مظلوم (1388)، امنت و امنیت ملی، مجله حصون، شماره (19).
35. محمد علی بصیری (1380)، تحولات مفهوم امنیت ملی، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره (163-164).

به زمانی ئینگلیزیی:

36. David Crystal(2003), A Dictionary of Linguistics & Phonetics, Fifth edition, Blackwell Publishing.

به زمانی عەرەبی.

37. عقیل سعید محفوظ(2013)، الاكراد واللغه والسياسه(دراسه فی البنی اللغويه و السياسات الهويه)، بیروت ، لبنان، طبعه الاولی.

نەخشەی (1)

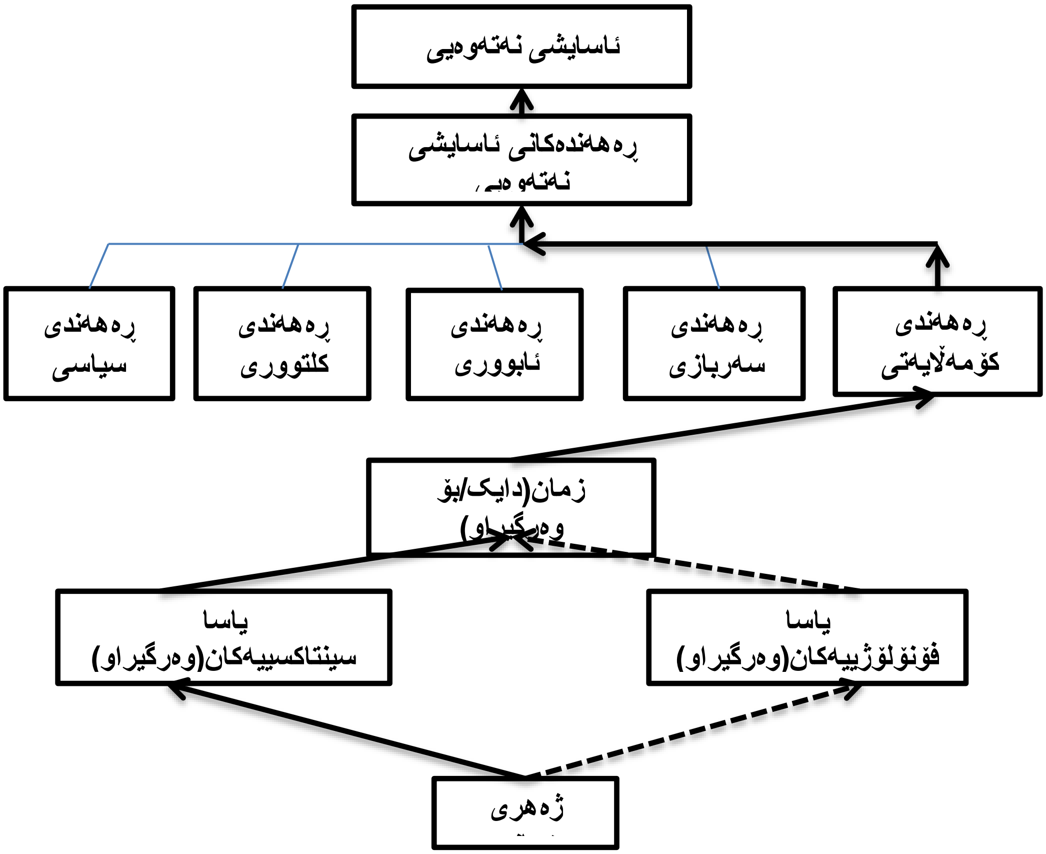
ئاسایشی نەتەوەیی
ڕەهەندەکانی ئاسایشی نەتەوەیی
ڕەهەندی سیاسی
ڕەهەندی کلتووری
ڕەهەندی ئابووری
ڕەهەندی سەربازی
ڕەهەندی کۆمەڵایەتی
زمان(دایک/بۆ وەرگیراو)
یاسا سینتاکسییەکان(وەرگیراو)
یاسا فۆنۆلۆژییەکان(وەرگیراو)
ژەهری